

például a műszaki értelmiség, egyes humán- és természettudományi ágak – esetében. A tanulmányi idő hossza és a munkanélküliségtől való félelem nem feltétlenül és nem minden szakirányban jár együtt: a műszaki végzettségűek esetében ritkábban, de pl. a közgazdászok elhúzódo képzése mögött valószínűleg más okokat – például külföldi tanulmányutak lehetőségét – érdemes keresnünk. Erre utal legalábbis az a tény, hogy a közgazdászok és a gazdasági jellegű főiskolákon végzők túlnyomó része kedvezőnek, vagy legalábbis reménykeltőnek látja elhelyezkedési lehetőségeit: a Közgazdaságtudományi Egyetemre járók 60 százaléka biztosnak, további 36 százaléka pedig valószínűnek tartja, hogy el tud helyezkedni, képzettségének megfelelően. Hasonlóan optimisták – vagyis inkább realisták – álláslehetőségeiket illetően a jogi egyetemeken tanulók is: 53 százaléuk biztosra veszi, 44 százaléuk valószínűnek tartja, hogy talál majd megfelelő munkahelyet.

Mint a 2. ábrán is jól látható, a hallgatók nagyobb része többé-kevésbé valószínűnek tartja, hogy nem koptatta feleslegesen az iskolapadot, s talál majd helyet magának végzés után, egyharmadnyian azonban kevés reményt fűznek ehhez vagy teljesen lemondóak.

A leginkább bizonytalanok és pesszimisták a már említett műszaki szakirányokban továbbtanuló hallgatók, valamint a bölcsész- és természettudományi karokra járók. A bölcsész- és természettudományi szakokon tanulók több mint egyharmada csak kis esélyt lát arra, hogy képzettségének megfelelő munkát találjon, hasonlóan vélekednek az agráregyetemen tanulók is. Még kevésbé reménykednek azonban a műszaki egyetemek és főiskolák hallgatói – a műszaki egyetemisták 44 százaléka meglehetősen nehéznek, további 7 százaléka egyenesen reménytelennek látja elhelyezkedési lehetőségeit, míg a műszaki főiskolát végzők körében az ennek megfelelő arányok 47 illetve 6 százalék.

Szemerszki Mariann

GAZDASÁGI SZERKEZETVÁLTÁS ÉS SZAKKÉPZÉS

A szakképzésre vonatkozó központilag előírt kötelező keretszámok eltörlésével az iskolák olyan szakmai autonómiához jutottak, amely megengedi, hogy lényegében maguk döntsenek arról, milyen szakmára hány gyereket vesznek fel. Ez a kétségtelenül liberális szellemű irányítás arra a megfontolásra épül, hogy célszerűbb, ha egy központ jobb-rosszabb előírásai helyett a szakképzésben közvetlenül érdekelték, az iskolák, a szülők és az önkormányzatok döntenek egy-egy iskola képzési profiljáról és a beiratkozók számáról.

Az oktatásirányítás a képzési keretszámok eltörlésétől nyilvánvalóan azt várta, hogy az iskolák czentúl a korábbinál frissebben és rugalmasabban reagálnak a társadalmi, gazdasági és munkaerő-piaci igényekre. A rendszerváltás utáni első három év tapasztalatai szerint ez a folyamat meglehetősen lassan zajlik: a szakképzés belső (szakmánkénti és szakmacsoportonkénti) arányainak változásai nem követik elég rugalmasan a rendszerváltás utáni gazdasági szerkezeti átalakulást.

A belső arányok 3 éves távlatban történt változásai alapján négyféle szakmacsoportot különböztethetünk meg. Az egyes kategóriákba soroltak egy olyan egyenes mentén írhatók le, amelynek a közepe a 0 (ahol nincs változás), a két vége pedig a plusz illetve mínusz 100 (%).

Erősen (10% fölött) növekvő létszámú szakmacsoportok		Kissé (10% alatt) növekvő létszámú szakmacsoportok	
szállítás	(+26,7%)	építőanyag-ipar	(+10,0%)
vegyes szolgáltatás	(+23,2%)	ruhaipar	(+7,6%)
kohászat	(+22,1%)	építőipar	(+3,4%)
faipar	(+14,2%)	gépgyártás	(+1,2%)
		állattenyésztés	(+0,6%)
		villamosipar	(+0,4%)
Kissé (10% alatt) csökkenő létszámú szakmacsoportok		Erősen (10% fölött) csökkenő létszámú szakmacsoportok	
élelmiszeripar	(-1,0%)	nyomdaipar	(-11,7%)
növénytermesztés	(-2,7%)	műszeripar	(-24,6%)
kereskedelem	(-5,1%)	bányászat	(-25,2%)
vendéglátás	(-6,5%)	textilipar	(-26,1%)
bőr-szőrmeipar	(-7,8%)	papíripar	(-29,1%)
vegyipar	(-9,3%)		
egyéb vas és fémipar	(-9,7%)		

Forrás: Tanévnyitói Statisztikai Tájékoztató

Ha a magyar gazdasági szerkezet utóbbi években történt átalakulásával vetjük össze a fenti arányokat, mindenképpen indokolatlannak látszik, hogy pl. a kohászat miért szerepel az erősen növekvő tendenciát mutató képzési ágazatok között, de még az is, hogy a gépgyártás miért tartozik a gyengén, de növekvő arányokat jelző kategóriába. Hiszen valószínű, hogy az ezekhez az ágazatokhoz tartozó munkahelyeken az elkövetkező években csökken a szakmunkások iránti szükséglet. Az építőipar pl. az oktatási statisztikák szerint a gyengén növekvő szakmacsoportok közé tartozik, miközben a munkaügyi statisztikák szerint az elmúlt három évben 19%-kal csökkent ebben az iparágban a foglalkoztatottak száma. Vagy pl. a szakmunkásképzőkben mindössze 2,7%-kal csökkent a növénytermesztő szakmákat tanulók aránya, miközben a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké 34%-os csökkenést mutat (forrás: KSH Munkaügyi Statisztika 1992).

Indokolatlan, hogy a műszeripar miért tartozik az erősen csökkenő arányokat mutató csoportba, vagy a villamosipar miért szerepel az alig növekvő ágazatok között. Az sem egészen érthető, hogy a kereskedelem és a vendéglátás (ahol a foglalkoztatottak aránya az elmúlt három évben 8%-kal emelkedett) miért tartozik a kissé csökkenő létszámú szakmacsoportok közé. Hiszen az a valószínű, hogy ezekben a modern technikát oktató ill. a szolgáltató ágazatba tartozó szakmacsoportokban a közeljövőben bővülni fog a munkahelyek száma.

Ezek mellett a nyilvánvaló diszfunkciók mellett az is feltűnő, hogy a szakmacsoportok több mint fele (a 22-ből 13) azok közé tartozik, ahol a tanulók számának változása az elmúlt 2 évben plusz-mínusz 10% között maradt. Vagyis e szakmacsoportok adatai szerint a gazdasági szerkezetváltással együtt nem történt meg a képzési struktúra szerkezetének átalakulása. A képzési rendszer továbbra is őrzi a hagyományokat ill. konzerválja a korábbi szerkezeti arányokat.

Ennek valószínűleg több oka is van. Az első a nagy rendszerek általánosan tapasztalható tehetetlenségi nyomatéka. Az iskolarendszer természeténél fogva nehezen változik, és ez alól még egy olyan, a gazdaság által szigorúan determinált képzési forma sem kivétel, mint a szakképzés. Egy-egy képzési szakasz 3 évig tart, a már beiratkozott gyerekek képzését akkor sem lehet megszakítani, ha közben kiderül, hogy az adott szakmában csökkent a szakkép-

zettek iránti igény. Egy-egy új szakma oktatásának bevezetése pedig csak fokozatosan történhet, az új tárgyi és személyi feltételek megteremtése is időbe telik.

A másik ok valószínűleg az egyes intézményeknél keresendő. A szakképző iskolák némelyike olyan értelemben is a régi reflexek szerint működik, hogy a megváltozott helyzetben is "felsőbb" utasításra ill. kezdeményezésre vár. De miután az oktatásirányítás új szakképzési koncepciója még csak az általánosságok szintjén került nyilvánosságra és az új közoktatási törvénnyel együtt az új szakképzési törvény megalkotása is késik, a várakozási idő kissé elhúzódott.

Más iskolákban meg éppen az intézményi szintű változtatási készség dominál. A gazdasági szerkezetátalakítás hatására önálló fejlesztési programokba kezdtek, új képzési formák és szakmák bevezetésével próbálkoznak. Az intézmények ill. az ott dolgozó pedagógusok érdekei érthető módon a meglévő képzési arányok megőrzését diktálják (ehhez köti őket képzettségük és eddigi gyakorlatuk), és ún. "védekező mechanizmusokat" léptetnek életbe a túlélés ill. az egzisztenciális biztonság megőrzése érdekében (pl. a nagyvállalatok bezárása miatt megszünt régi gyakorlőhelyek helyett ugyanazon szakmák oktatására új tanműhelyeket bérelnek, építenek stb.).

A régi szakképzési szerkezet továbbélésének következő magyarázata a szakmunkástanulók hagyományos iskolai helyzetével kapcsolatos. Bármilyen gazdag formáit tapasztaljuk is ezekben az iskolákban az átalakulásnak, egy nagyon lényeges szempontból szinte semmi sem változott. A szakmunkásképző iskolák valószínűleg most is ugyanolyan személytelen munkaerő-újratermelést folytatnak, mint eddig, és ugyanúgy nem gyerekközpontú iskolák, mint ahogy hagyományosan soha sem voltak azok. Erre utalnak empirikus szociológiai kutatásunk frissen szerzett tapasztalatai is. (A szakképzésre vonatkozóan az *Oktatóskutató Intézetben* végzünk kutatásokat *Csákó Mihállyal és Tót Évával*.) A szakmunkásképzőkben készített esettanulmányokból az derül ki, hogy az iskolák alig tudnak valamit a gyerekek társadalmi hovatartozásáról, családjáról, mikrokörnyezetéről. De ugyanígy nem tudnak semmit arról sem, hogy mi lesz az iskolát befejezők további sorsa. Arra a kérdésre, hogy a végzősök a múlt évben hol helyezkedtek el, alig volt olyan iskola, amelyik válaszolni tudott volna.

Az elmúlt években, amikor ezeknek az iskoláknak az volt a legfőbb céljuk, hogy mechanikusan kiszolgálják a szocialista nagyipar munkaerőigényeit; amikor a teljes foglalkoztatottság körülményei között a szakmunkás-bizonyítványt szerzett gyerekek egzisztenciája biztosítva volt, ezekkel a kérdésekkel nemigen kellett foglalkozniuk. A helyzet azóta alapvetően megváltozott, de az iskolák gyerekekhez való viszonya ma is ugyanolyan személytelen és közömbös, mint korábban. Lényegében nem is kíváncsiak arra, hogy mit kezdenek a náluk megszerzett végzettséggel. Úgy vélik, ez nem tartozik a kompetenciájukba, a gyerekek további sorsáért a családok viselik a felelősséget.

A liberális oktatásirányítás igen komoly szerepet szán a gyerekek iskoláztatásában a szülői döntéseknek. A fejkvótás finanszírozási rendszer minden korábbinál hatásosabb beleszólási joggal ruházza fel a szülőt (ha nem tetszik neki az adott szakma, nem arra taníttatja a gyereket, akkor az iskola nem kapja meg a fejkvótát), ami a kereslet-kínálat piaci szabályai szerint alakítja a kívánatos képzési struktúrát. Ez a mechanizmus azonban éppen a szakmunkásképzés esetében működik a leggyengébben. Köztudott, hogy a szakmunkásképzők hagyományosan az alsó társadalmi rétegek gyerekeinek iskolái. Ezekben a társadalmi rétegekben a szülőknak nincs határozott iskoláztatási stratégiája, a gyerekeknek nincsenek konkrét pályaeiképzéseik. Ráadásul az egyre erősebben szelektáló iskolarendszerben kellene versenyképesnek maradniuk, gyenge tanulási motiváltsággal, rossz tanulmányi eredményekkel. Ha ehhez még hozzászámítjuk a tájékozottság hiányát is, ami az alsó társadalmi rétegekre iskoláztatási kérdésekben jellemző, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a fejkvótás finanszírozási rendszerrel kapott szülői jogosítványok éppen itt töltik be a legkevésbé funkcióikat. Itt élnek

a legkevésbé a szülők a szakmák közötti választás lehetőségével, és így éppen itt képesek a legkevésbé megfékezni azokat az intézményi érdekekből fakadó túlélési stratégiákat, amelyekkel az iskolák a hagyományos szakmasztruktúrát konzerválják.

A liberális oktatásirányítási elképzelések szerint az iskolák autonóm szakmai törekvéseinek másik korlátját az önkormányzatok oktatáspolitikai (ill. szakképzési) koncepciói jelentenék. Esettanulmányaink tapasztalatai szerint azonban ezek a korlátok a gyakorlatban szinte alig hatnak. A szakképző iskolák és az önkormányzatok együttműködése a legtöbb esetben problematikus. A problémák részben abból fakadnak, hogy a szakképző iskolák egy része a megyei önkormányzatok irányítása alá tartozik, amelyek túlságosan messze vannak az iskoláktól és gyenge irányító apparátusokkal rendelkeznek. Az iskolák másik része helyi önkormányzatok irányítása alatt áll ugyan, de gyakran megyei sőt országos beiskolázási feladatokat is ellát. Márpedig egy-egy települési önkormányzattól nemigen várható, hogy a határain kívüli települések szakmunkásigényeit is felmérje és ennek alapján készítsen szakképzési koncepciót.

Ily módon a legtöbb esetben az a jellemző, hogy az iskolák magukra maradnak fejlesztési koncepcióik kidolgozásával, vagyis legfőképpen saját intézményi érdekeiknek megfelelően készítik el azokat. A fenntartó önkormányzatok többsége nem tud és nem is akar élni a beleszólás vagy a korlátozás-irányítás lehetőségével.

A legtöbb szakképző iskola korrekt távolságtartással viszonyul fenntartó önkormányzatához és az viszont, legfeljebb az anyagiak tekintetében vannak konfliktusai. A vita többnyire arról szól, hogy megkapja-e az iskola a neki járó teljes fejkvótát, mikor kapja meg, esetleg kap-e valamilyen céltámogatást vagy többletfinanszírozást is. A legtöbb esetben természetesen nem kap, hiszen az önkormányzatok szegények, és a finanszírozás legfőbb szempontjának azt tekintik, lehet-e valamit spórolni e szűkös esztendőben ezeknek az iskoláknak a költségvetéséből. Márpedig a szakképzési szerkezet átalakítása jelentős beruházásokat ill. többletfinanszírozást igényelne. És ezzel elérkeztünk a szakképzési struktúra átalakításának legfőbb akadályához, a pénzhiányhoz. Ennek feloldása azonban már nem intézményi és nem is önkormányzati szintű feladat. Ezen a téren csak akkor remélhetünk megoldást, ha a rendelkezésre álló központi pénzforrásokat az oktatásirányítás azokra a területekre koncentrálni, ahol a képzési szerkezet átalakítása a legsürgősebb változtatásokat igényli.

Liskó Ilona

HAZAI FELSOŐOKTATÁSI SZAKIRODALMI TÁJÉKOZÓDÁS MŰLT, JELEN, JÖVŐ

Paradox módon 1968-ban vagy 1978-ban egy egyetemi oktató, kutató vagy minisztériumi hivatalnok könnyebben és gyorsabban kapott választ a felsőoktatást érintő bármilyen jellegű kérdésre, mint ma, 1993-ban. Az a kiadványsorozat, amit elsőül a *Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára*, majd az *ELTE Egyetemi Könyvtára* kezdeményezését követően a *Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont* több országos könyvtárral együttműködve közreadott, mostanra értelemszerűen történeti dokumentumgyűjteménnyé vált, s léte és hasznossága valószínűleg még a szakemberek körében is feledésbe merült. A *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* három sorozata (*A felsőoktatás általános kérdései*, *Műszaki és Természettudományok*, *Társadalomtudományok*) évtizedeken keresztül volt segédeszköze a tájékozódásnak és a felsőoktatási kutatásnak. A bibliográfia feldolgozta a hazai és nemzetközi szakirodalmat, annotációkat, referátumokat tartalmazott, és a 70-es évek elejétől kialakított ciklikusan permutált indexszel jól segítette a gyors informálódást.